

HET VERZINSEL VAN DE PARTIJDEMOCRATIE

B. Middel

Sinds de Duits-Italiaanse socioloog R. Michels in 1911 zijn roemruchte magnum opus *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie* publiceerde, zouden we kunnen weten dat in onze 'partijdemocratie' de (interne) partijdemocratie een fictie is.¹ Misschien dat zelfs een contradictie geconstateerd kan worden, als het om de verenigingsdemocratie binnen een politieke partij gaat.

In Nederland is al decennialang feitelijk sprake van een partijdemocratie, ofwel een *partitocratie*.² Gekozen volksvertegenwoordigers zijn in de loop van de tijd meer en meer gedegradeerd tot partijvertegenwoordigers – in zekere zin zelfs tot loopjongens en -meisjes, ofwel tot stemvee van de partijleiding – die op de slippers van de lijsttrekker of op die van de landelijke politieke leiders de bestuursorganen binnentreden. De selectie en de rekrutering van volksvertegenwoordigers waren tezamen met het opstellen van een (verkiezings-)programma altijd al de voornaamste taken van politieke partijen.³ Deze taken worden door een steeds kleiner deel van het kiezersvolk verricht. Niet alleen neemt het aantal partijleden in Nederland af – terwijl het aantal kiesgerechtigden vooralsnog blijft stijgen –, maar ook maakt het aantal actieve kaderleden binnen partijen een steeds kleiner percentage van het ledenbestand uit.⁴ Alleen de partij die vergelijkenderwijs jarenlang als het minst democratisch en daarbij het meest gericht op buitenparlementaire actie door het leven ging, de SP⁵, ziet haar ledental nog steeds toenemen. Een groot deel van de SP-leden valt, anders dan de leden van de andere partijen, allesbehalve als 'slapend lid' te kenschetsen.

Het is op zijn minst opvallend dat de elites van de verschillende politieke partijen, die tezamen de politieke kaste van Nederland vormen, enerzijds de democratische verworvenheden van onze rechtsstaat moeten bewaken, terwijl zij anderzijds in eigen kring blijkbaar niet bij machte zijn om democratisch te functioneren. De in statuten en huishoudelijke reglementen van partijen neergelegde democratische werkwijze blijkt in de praktijk telkens weer met voeten getreden te worden. Congresbesluiten worden genegeerd of geherinterpreteerd. Fracties –

eigenlijk de fractievoorzitters – gaan doorgaans gewoon hun gang, zonder zich daarbij al te veel aan te trekken van hun verkiezingsprogramma. Voor de coalitiefracties telt alleen het regeerakkoord; de oppositiefracties zijn vrij om te doen en te laten wat hen goedgeeft in de strijd tegen het zittende kabinet. Niet zelden vindt openlijke manipulatie van de kaderleden van de partij plaats. Daarbij valt op dat in vrijwel alle gevallen het partijkader zich naar de luimen van de partijleiding schikt. De leiding zet de toon en het voetvolk van de partij loopt er achteraan. Het door de partijtop veelgeschetste alternatief is een ruziënde partij of een heuse kabinetscrisis, ofwel het laatste wat men wil veroorzaken.

Dergelijke structurele afwijkingen van de eigen interne partijdoelstellingen wordt niet alleen geaccepteerd door het partijkader, maar bij herhaling er zelfs door gelegitimeerd. De afgelopen jaren leveren bij vrijwel alle grote politieke partijen illustraties daarvan op. Enkele voorbeelden daarvan zullen hierna de revue passeren. Zij onderlijnen de conclusie dat partijdemocratie eigenlijk een illusie, ofwel niet meer dan een verzinsel is.

Politieke kaste

Over de Nederlandse politieke cultuur is de afgelopen jaren veel gezegd en geschreven. Om de haverklap is dit onderwerp zelfs een leidend thema in de publieke discussie. Bijvoorbeeld als het gaat om de veronderstelde kloof tussen kiezers en gekozenen, of om de stijl van politiek bedrijven en dan met name om het al dan niet ontbrekende charisma van politieke leiders. In verhevigde mate was er alom aandacht voor de politieke cultuur bij media-hypes, zoals die zich voordeden na de moord op W.S.P. (Pim) Fortuyn in mei 2002 – ‘de Fortuynrevolte’ in de woorden van de staatsrechtgeleerde W.Couwenberg⁶ – en de deconfiture van het tweede kabinet-Balkenende rond het correctief referendum over de zogeheten Europese grondwet in juni 2005.

De politieke cultuur wordt bepaald door de wijze waarop de partijelites langs geschreven en vooral ongeschreven regels politiek bedrijven. Aangezien de strijd om en de verdeling van (politieke) macht het wezen van het politieke bedrijf bepaalt, kan de politieke cultuur ook omschreven worden als de wijze waarop politieke actoren met macht omgaan.

De cultuur *binnen* politieke partijen – ofwel de manier waarop men met elkaar en met politieke posities en functies omgaat – onderscheidt zich van de politieke cultuur als zodanig. Voor een niet gering deel wordt dit veroorzaakt door de grote mate van beslotenheid die binnen politieke partijen nog altijd gehanteerd wordt – hoewel naar buiten toe vaak het tegendeel wordt gepretendeerd –, terwijl daarentegen de media er borg

voor staan dat dagelijks uitingen van de *externe* politieke cultuur onder de aandacht worden gebracht. Zelfs als er vanuit het politieke bedrijf gezien weinig of geen aanleiding bestaat om de politieke cultuur weer eens centraal te stellen, zorgt de '*medialogica*' er wel voor dat het toch gebeurt.⁷ Politieke vraagstukken en daarbij optredende verschillen van opvatting worden bij het minste of geringste '*gefocused*' op de persoon van de bestuurder of de politicus die er mee doende is. Daarbij richt de eerste journalistieke vraag zich doorgaans op het al dan niet gedwongen aftreden van de betrokkene(n).⁸

Sedert jaar en dag maken binnen politieke partijen professionele politici – 'de vrijgestelden' – de dienst uit. Meer en meer hebben leidende politici met elkaar gemeen, dat zij bij wijze van spreken nog nooit een 'gewoon' vak hebben beoefend. Politici als J.P. Balkenende, M.J.M. Verhagen (beiden CDA), J.J. van Aartsen (VVD), F. Halsema (Groen-Links) en A. Rouvoet (ChristenUnie) zijn vrijwel hun gehele werkzame leven binnen of rond het politieke bedrijf werkzaam geweest, al dan niet met een tijdelijk uitstapje naar het openbaar bestuur. Dit gold evenzeer voor voormalige fractievoorzitters als J. Wallage en A.P.W. Melkert (beiden PvdA), L.C. Brinkman (CDA) en 'de jonge' H. Wiegel (dus in zijn tijd als fractieleider van en minister namens de VVD).

Alhoewel in vrijwel elke politieke partij het partijcongres of de algemene ledenvergadering in formele zin het hoogste en daarmee ook het besluitvormende partijorgaan is, laat de praktijk doorgaans een ander beeld zien. Partijcongressen en ledenvergaderingen verworden steeds meer tot een 'gladstrijker' van potentiële partijconflicten en vervolgens tot een applausmachine voor de partijleiding. Ook op het decentrale niveau – provincies en gemeenten – zijn het vooral de professionele (deeltijd-)politici die het voor het zeggen hebben.

De kaste van professionele politici wordt gevormd door de uit de algemene middelen betaalde volksvertegenwoordigers, alsmede door politieke bestuurders zoals bewindspersonen, gedeputeerden en wethouders. Zij worden aangevuld door de partijfunctionarissen (die uit de contributieopbrengsten worden betaald of hun partijwerk op vrijwillige basis verrichten) en een handvol medewerkers van aan partijen gelieerde instituten, zoals de wetenschappelijke bureaus en scholingsinstituten, die grotendeels op overheidssubsidies draaien. Overigens geldt dit laatste ook steeds meer voor de partijen zelf. Daarnaast bevolken burgemeesters, Commissarissen der Koningin en voormalige politici voor een niet gering deel het conglomeraat van adviesraden die de politiek terzijde staan.

Politiek als levenshouding

De politiek in het algemeen en het politieke ambacht in het bijzonder vormen voor de leden van de politieke kaste veelal meer dan zomaar een beroepsuitoefening. Niet zelden is het voor hen een manier van bestaan, een levenshouding, of de invulling van een persoonsgebonden missie en ambitie.⁹ Kortom, het is voor hen een *way of life*, met niet zelden verslavende trekken. De amateur-politici die de partijorganen op de verschillende bestuurlijke niveaus bevolken kunnen hier doorgaans niet aan tippen, zelfs al zouden ze dat willen. Zeker als zij niet tot de zogeheten ‘nieuwe vrijgestelden’ of ‘logocraten’¹⁰ behoren, die een groot deel van hun (arbeids-)tijd aan de politiek kunnen besteden, bevinden zij zich in een structurele achterstandspositie ten opzichte van de partijelite.

Aan de andere kant moet wel worden geconstateerd dat – zeker in het verleden – de weg naar de partijtoppen gebaad werd door allerlei activiteiten – veelal op vrijwillige basis – in de partijorganen. Zo manifesteerden de ware ‘partijtjagers’ zich. Met name de laatste tien jaar hoeft men binnen de meeste partijen de lange weg door de partij-instituten niet meer te doorlopen om binnen de betreffende partij door te kunnen stoten naar de partijtop of tot de heerlijkheid van het bestuurderspluche. Sterker nog, het is soms zelfs niet eens meer noodzakelijk om partijlid te zijn teneinde uitverkoren te worden tot volksvertegenwoordiger of minister.¹¹

Evenmin blijkt het bij voorbaat noodzakelijk te zijn om de ideologie van de partij die men vertegenwoordigt te onderschrijven. Zo heeft de van huis uit sociaal-democratische PvdA vanaf 1994 haar deuren wijd open gezet voor zogeheten ‘neo-’ of ‘sociaal’-liberalen (die toch eerder bij D66 verwacht mogen worden, temeer omdat deze partij zich inmiddels als ‘sociaal-liberaal’ afficheert).¹² Het christen-democratische CDA – dat het evangelie als gedeelde inspiratiebron kent – biedt al sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw gastvrij onderdak aan praktiserende aanhangers van andere godsdiensten.¹³ Ook de conservatief-liberale VVD ruimde zonder aarzeling een plaats op haar kandidatenlijst in voor een veronderstelde stemmentrekster (A. Hirsi Ali), die tot dan werkzaam was bij een andere politieke partij en die als volksvertegenwoordiger zegt zich uitsluitend te willen richten op slechts één maatschappelijk thema.¹⁴ In haar geval betreft dit de in velerlei opzicht achtergestelde positie van met name islamitische vrouwen.

In korte tijd is Hirsi Ali uitgegroeid tot het boegbeeld van het groeiend aantal parlementsleden dat zich meer en meer als actievoerder en ‘*issue-owner*’ dan als volksvertegenwoordiger ontpopt. Naast Hirsi Ali zijn G. Wilders (afgescheiden aan de rechterzijde van de VVD), B.J. Eerdmans

(LPF) en voorheen R.J.L. Poppe (SP) treffende voorbeelden van ‘one issue-agitatoren’ (respectievelijk de islam, ‘law and order’ en milieuvervuiling), die ook nog eens – anders dan de zich als intellectueel profilerende Hirsi Ali – het populisme als politiek instrument hanteren. Zij zijn daarmee geen parlementariërs in de juiste betekenis van het woord. Met name in het parlement moet het mogelijk zijn een open gesprek met elkaar te voeren, waarbij argumenten worden gewisseld met de impliciete vooronderstelling dat men ook bereid is om naar elkaar te luisteren. Opmerkelijk genoeg is dit het laatste wat er feitelijk gebeurt.

Afsplitsingskaravaan

Het is opmerkelijk dat de partijen wat betreft hun ideologie en programma in de Nederlandse verhoudingen sterk van elkaar afwijken, maar in hun organisatiestructuur en werkwijze opvallende overeenkomsten vertonen.¹⁵ Alleen de partijen aan de uiteinden van het politieke spectrum – de SP en de SGP – hebben nog volstrekt eigensoortige kenmerken.¹⁶ Overigens is hier met name de laatste jaren wel verandering in gekomen. Zo heeft ook de SP haar deuren en ramen opengezet om zo te pogen volledig afstand te nemen van de naweeën van haar vroegere sektarische karakter. Tevens heeft de SP net als andere ‘grote’ partijen kennis gemaakt met interne partijconflicten, met tekortschietende rekrutering van partijkader, met weggelopen volksvertegenwoordigers en met zelfs een parlementaire afscheiding (het Tweede-Kamerlid A. Lazrak in 2004). Kortom, de SP is inmiddels een ‘echte’ politieke partij geworden.

Daarmee kan de SP worden opgenomen in de ‘afsplitsingskaravaan’, tezamen met de PvdA (afscheiding van M.J. Ockels in 1993), het CDA (afscheiding van J. de Milliano in 1998) en de VVD (afscheiding van Wilders in 2004).¹⁷ Ook kwamen met name in kleinere politieke partijen al eerder afscheidingen binnen Kamerfracties voor. Zo viel de Tweede-Kamerfractie van de Boerenpartij aan het einde van de jaren zestig in drieën – later zelfs in vieren – uiteen, en het Algemeen Ouderenverbond overkwam dit in het midden van de jaren negentig eveneens. De tweemansfracties van de Nationale Middenstandspartij (A.W. te Pas en J.H. de Jong) en de RPF (M. Leerling en A.H.D. Wagenaar) zijn in de afgelopen decennia ook gehalveerd. Ook D66 (G. Nooteboom) en de PSP (A.G. van der Spek) kenden leden die om wat voor reden alleen verder wilden gaan. Zowel sociaal- als christen-democraten hebben de nodige ervaring met afsplitsingen, zoals in de KVP (afsplitsing van de drie leden van de groep-Aarden, die aan de basis stond van de latere PPR), de PvdA (eveneens drie leden – de groep-Goedhart – die overstapten

naar DS'70), de CHU (J. Huijsen, die vervolgens PvdA-lid werd) en het CDA ('Stef en ik' tijdens het eerste kabinet-Lubbers, ofwel het duo S.J.M. Dijkman, die later PPR-lid werd, en J.-N. Scholten, die daarna nog korte tijd senator voor de PvdA was). De afscheidingen en reparaties binnen de LPF zijn inmiddels nauwelijks meer bij te houden. De (ex-)leden van de LPF-fractie zitten bijna allemaal op een eigen titel in de Tweede Kamer, terwijl een van hen (H.P.A. Nawijn) in juni 2005 met 'Hollands Belang' zijn eigen weg ging zoeken.

De SGP lijkt inmiddels te bezwijken onder de toenemende druk om ook vrouwen als volwaardig partijlid toe te laten. Als deze hobbel eenmaal genomen is, komt ook de laatste te slechten hindernis in zicht, te weten het passief kiesrecht voor vrouwen. Intussen blijft de SGP de enige in het parlement vertegenwoordigde partij die weliswaar zegt onze democratische rechtsstaat en constitutionele staatsvorm te respecteren, maar die tegelijkertijd vanuit haar grondslagen eigenlijk een andere maatschappelijke ordening verkiest, namelijk de theocratie. Wel is sinds kort de televisie – toch 'het oog van de duivel' – welkom bij de SGP en haar vertegenwoordigers, zij het in een niet te uitbundige gedaante.

Gelijkenis

De onderlinge gelijkenis van de verschillende partijen hangt grotendeels samen met de gemeenschappelijke context waarin ze opereren. De partijen zijn ingekaderd in eenzelfde parlementaire en publicitaire wijze van werken, ze zijn voor wat betreft het voortbestaan van enkele van hun partijorganen (voor scholing en studie), alsmede voor hun eigen partijorganisatie, afhankelijk van dezelfde subsidie(-voorwaarden) van de rijksoverheid, terwijl ze elkaar ook nog eens in toenemende mate imiteren in het ogenschijnlijk verlenen van meer invloed aan de 'gewone' partijleden.

De systematiek en werkwijze van de in het parlement vertegenwoordigde politieke partijen komen vrijwel overeen. Zo vertonen inmiddels de organisatie en werkwijze van hun fracties, de relatie tussen partij(bestuur) en (partij)fractie, alsmede de politiek gezien ietwat beklaagenswaardige 'secundaire' positie van de partijvoorzitter, meer overeenkomsten dan verschillen. Binnen de partijen ligt het politieke primaat bij de fractie, waarbij het door de partijleden gekozen partijbestuur gemandateerd is om deze fractie kritisch te volgen, al dan niet op basis van de inhoud van het eigen verkiezingsprogramma. Alleen in de periode dat de kandidaatstelling van volksvertegenwoordigers voor een volgende periode aan de orde is, neemt het gezag van het partijbestuur navenant toe.

De stelling kan verdedigd worden dat politieke partijen qua organisatiestructuur, functies en werkwijze eigenlijk met geen enkel andersoortig institutioneel verband te vergelijken zijn. Met andere woorden: politieke partijen lijken vooral en wellicht uitsluitend op elkaar, zelfs ondanks – of dankzij – de hardnekkig in stand gehouden onderlinge imagoverschillen. Politieke partijen vormen een soort op zich. Zelfs in hun positionering ten aanzien van hun respectieve achterbannen zijn parallellen te trekken. Zo is door de tijden heen de Tweede-Kamerfractie van de PvdA in doorsnee ietwat behoudender – in het partij-jargon noemt men dit wel ‘bestuurlijker’ – ingesteld dan hetgeen onder de gemeenschappelijke noemer van het ledenbestand en vooral van het partijkader naar voren komt. Maar ook de VVD-fractie wijkt gemiddeld genomen qua opvattingen en denkbeelden af van de eigen achterban. De VVD-fractie is wat ‘linkser’, althans ‘minder rechts’ dan het modale VVD-lid.¹⁸ Zo is de politieke afstand tussen de Kamerfracties van PvdA en VVD aanzienlijk kleiner dan de politieke afstand tussen de respectieve (kader-) leden van deze partijen. Deze lijn kan waarschijnlijk worden doorgetrokken naar het electoraat van beide partijen. Dit wordt enigszins bevestigd door achtereenvolgende verkiezingsonderzoeken, die onder meer tonen dat bij verkiezingen juist weinig uitruil plaats vindt tussen de PvdA en de VVD.

Onderlinge ongelijkheid

Binnen de fracties zijn formeel gezien alle gekozen leden gelijk, maar in de praktijk is de onderlinge ongelijkheid eerder regel dan uitzondering. Er is een pikorde, er zijn interne facties en stromingen casu quo vleugels, er is veelal een fractiebestuur dat volgens het fractiereglement vrijwel niets, maar in feite bijna alles te zeggen heeft en *last but not least* maakt in echt belangrijke kwesties de fractievoorzitter de dienst uit.¹⁹ Het voetvolk in de fractie is zowel in zijn dagelijks functioneren als qua speelruimte afhankelijk van hetgeen de fractievoorzitter zoal toestaat en toelaat. Ook is de fractievoorzitter – al dan niet achter de schermen²⁰ – een bepalende factor bij een eventuele herverkiezing van de fractieleden. Daarmee is de fractievoorzitter in zekere zin machtiger dan de partijleden en de kiezers op de partij bij elkaar.

In de politieke partijen en rond de fracties zijn sommige naaste medewerkers van de fractievoorzitter invloedrijker dan de meeste fractieleden. In het CDA gold dit jarenlang voor de persoonlijk woordvoerder van de fractievoorzitter (J. Schinkelshoek, de latere hoofdredacteur van de *Haagse Courant*, en J. de Vries, nu nog steeds als politiek adviseur de rechterhand van premier Balkenende), in de VVD voor het hoofd van de fractievoorlichting (de huidige Commissaris der Koningin in Gelder-

land, C.G.A. Cornielje) of de *ghostwriter* van de fractievoorzitter (de huidige minister J.F. Hoogervorst). Met name in de kleinere fracties nemen fractiemedewerkers actief deel aan de fractievergaderingen of zitten zij deze zelfs voor (zoals bij GroenLinks in de periode-Rosenmöller het geval was). Daarentegen mogen fractiemedewerkers van de PvdA alleen de fractievergadering bijwonen als ‘hun’ onderwerp daar aan de orde is; wel nemen ze desgewenst actief deel aan de voorbereidende vergaderingen van de fractiecommissies. Her en der ‘promoveren’ nogal wat fractiemedewerkers vroeger of later tot volwaardig fractielid.²¹

In alle partijen is in principe de fractievoorzitter de politiek leider van de betreffende partij, hoewel deze rol ook door de minister-president kan worden vervuld, zoals Balkenende dit momenteel binnen het CDA doet en voorheen W. Kok binnen de PvdA. In de periode dat PvdA-leider Kok deel uitmaakte van een kabinet, zagen de toenmalige sociaal-democratische fractievoorzitters (achtereenvolgens M.A.M. Wöltgens, Wallage en Melkert) het als hun opdracht om als een soort meesterknecht hun politieke leider uit de wind houden. Zij waren elk op eigen wijze de wegkapiteins van hun politieke baas, in welke hoedanigheid zij de orde in het soms makkende of zelfs naar muiterij neigende peloton bewaakten. De een met harde hand, de ander met een grap en grol – zolang het maar effect sorteerde.

Binnen de VVD is het pleit over het politiek leiderschap nog niet beslecht. Van oudsher is in deze partij de fractievoorzitter in de Tweede Kamer qualitate qua de politieke leider, maar de lijsttrekker van de VVD bij de laatste Kamerverkiezingen, G. Zalm, is nu vice-premier in het kabinet. Fractievoorzitter Van Aartsen mag zich inmiddels ‘aanvoerder’ noemen, maar uitdrukkelijk (nog) geen politiek leider.

Naast de ‘politieke leiders’ van de verschillende partijen, op wie doorgaans de schijnwerpers gericht zijn, steken zoals gezegd de partijvoorzitters wat bleekjes af. Zij zijn ‘partijleider’, in de zin dat zij leiding geven aan de partij als organisatie of vereniging en dus niet meer dan dat, of zoals binnen de VVD wel werd opgemerkt: ‘Zij zorgen voor de postzegels en de ledenadministratie en dat is het dan ook.’²²

Binnen de SP ligt een en ander fundamenteel anders. De politiek leider casu quo fractievoorzitter J.G.Ch.A. Marijnissen is hier tevens voorzitter – en dus partijleider –, maar laat in de praktijk voor wat dit laatste aspect betreft veel over aan de ‘vrijgestelde’ partijsecretaris. Overigens wordt van de partijvoorzitter van de PvdA wel degelijk verwacht dat deze de ‘politieke lijn’ en ideologische grondslagen – zoals neergelegd in een Beginselmanifest en een verkiezingsprogramma – ‘bewaakt’.

Positie van politieke partijen

Politieke partijen hebben sluipenderwijs de macht gegrepen die volgens de beginselen van onze rechtsstaat en zoals neergelegd in de grondwet het parlement toekomt. Ons parlement is in jaren ouder dan de politieke partijen die er deel van uitmaken. Partijen zijn ooit ontstaan om de belangen van bepaalde, min of meer aan hen gelieerde, bevolkingsgroepen te behartigen en waar nodig hun emancipatie te bevorderen. In de periode van hun ontstaan en in de jaren daarna kon het kiezersvolk nog als een verzameling van collectieven aangesproken worden. Die tijd is inmiddels voorgoed voorbij, al lijken juist politieke partijen dit niet in te (willen) zien.

Zoals eerder al aangegeven, is het aantal leden van politieke partijen, afgezet tegen het potentiële kiezersbestand, inmiddels verwaarloosbaar klein (iets meer dan twee procent). De traditioneel of qua overtuiging niet-gebonden kiezers gaan steeds meer zweven. Er hebben zich de afgelopen jaren in de verkiezingsuitslagen grote onderlinge verschuivingen voorgedaan, met name in 1994 en 2002. Nooit eerder vershoten zoveel zetels in de Tweede Kamer van politieke kleur als bij de roerige Tweede-Kamerverkiezingen van 2002.

Onze partijdemocratie is en heeft geen antwoord op de teloorgang van de parlementaire democratie. Politieke partijen zijn als voor hun achterban herkenbare emancipatiebewegingen inmiddels hun doel voorbijgeschoten. Emancipatie vindt niet meer plaats binnen de traditionele kaders van de aloude ‘verzuijing’, ofwel de opdeling van onze samenleving in een viertal strikt van elkaar gescheiden levensbeschouwelijke blokken. De Nederlandse samenleving is inmiddels zo goed als volledig ‘ontzuild’, afgezien van hier en daar wat overblijfselen binnen bijvoorbeeld het publieke omroepbestel en in het (bijzonder) onderwijs. Voor het overige is de emancipatie van burgers geïndividualiseerd.

Politieke partijen vormen in hun originele gedaante en met hun oorspronkelijke betekenis tegenwoordig een rem op de parlementaire democratie. Het lijkt er steeds meer op dat individuele burgers geen partijen kiezen, maar dat partijen op hun beurt personen rekruteren om aan de macht te komen en vooral te blijven. Ze vormen daarbij coalities met andere partijen – soms zelfs van tegengestelde aard en doelstelling – om machtsuitoefening mogelijk te maken en te houden. Dit proces vindt niet in de openbaarheid plaats, zoals dit nog wel het geval was bij de oude Grieken, die in hun *agora* (marktplaats) beslisten wat het beste voor de gemeenschap was. Tegenwoordig overheerst het partijbelang, of preciezer uitgedrukt het fractiebelang. Politici noemen zich weliswaar nog wel volksvertegenwoordigers, maar zij zijn bovenal partijrepresentanten die binnen hun fractie en zeker binnen het politieke orgaan waar-

van zij deel uitmaken, geen persoonlijk standpunt mogen innemen. Dit leidt tot de conclusie dat het parlement de enige plek in onze moderne samenleving is, waar de vrijheid van meningsuiting nog niet geheel en al is doorgedrongen. Overal elders is dit wel het geval, behalve daar waar het als eerste verwacht mag worden.²³ Een volksvertegenwoordiger wordt geacht het standpunt van de eigen fractie te volgen, tenzij hij of zij bij de kandidaatstelling op een bepaald onderwerp een voorbehoud heeft bedongen. Een andere uitzondering die de regel van partij- of fractiedwang bevestigt, betreft de zogeheten ‘vrije kwesties’, waarbij een ieder naar eigen inzicht mag stemmen. De werkelijkheid toont echter dat vrije kwesties er hetzij vrijwel nooit zijn, hetzij uitsluitend futiliteiten of ‘gedepolitiseerde’ onderwerpen betreffen. De door de politieke leiding al dan niet expliciet opgelegde fractiediscipline is, als het er op aan komt, allesoverheersend.

Macht en machtenscheiding

Er is in de dagelijkse politieke praktijk geen sprake (meer) van een scheiding der machten, zoals die ooit aangegeven is door Ch. de Montesquieu en waarop onze staatsinrichting is gebaseerd. De machten – zeker de wetgevende (parlement) en de uitvoerende (regering) – zijn verstrengeld. Bij tal van beleidsonderwerpen – ‘dossiers’ heet dit in het politieke jargon – is dit zichtbaar. Zo heeft men de mond vol van het dualisme (de scheiding tussen regering en parlement), maar ondertussen vergaderen bij het minste of geringste de fractievoorzitters van de regeringspartijen en het kabinet urenlang in beslotenheid om te pogen er ook deze keer weer eensgezind uit te komen. Het behoud van de macht staat centraal en koste wat het kost moet worden voorkomen dat de oppositie het voor het zeggen krijgt. Toch is juist dit laatste – de periodieke aflossing van de wacht – een zegen en feitelijk ook een voorwaarde voor het voortbestaan van de democratie.

Voor de intrede van de eerste echte politieke partij in ons land (de ARP – Antirevolutionaire Partij – in 1879) was er weliswaar al een parlement, maar kon er toch amper van een parlementaire democratie worden gesproken. In de volksvertegenwoordiging probeerden vrije, welgestelde en uitsluitend mannelijke burgers onderling gezichtspunten uit te wisselen. Daarbij werden al wel fracties gevormd, waarbij de liberalen het voortouw namen. Maar de volksvertegenwoordigers werden door hun kiezers als persoon en dus niet als partijrepresentant gekozen. Het kiezersbestand vormde slechts een – bevoorrecht – deel van de volwassen bevolking. Pas in 1919 was het algemeen kiesrecht voor zowel mannen als vrouwen een feit, waarmee Nederland in Europa bepaald niet voorop liep.

Vanaf de komst van politieke partijen en de daaraan gelieerde Kamerfracties zijn er feitelijk geen vrije volksvertegenwoordigers meer. Zij zijn versnipperd over de verschillende Kamerfracties. In de politieke praktijk bepaalt de fractie het partijstandpunt in plaats van andersom. De volksvertegenwoordiger, die feitelijk dus louter zijn of haar partij representeert, mag misschien binnen de muren van de fractiekamer nog een eigen mening naar voren brengen – als hij dat uit lijfsbehoud al bij voorbaat niet nalaat –, maar hij heeft zich vervolgens te schikken naar het fractiestandpunt. Zo niet, dan volgt doorgaans uitsluiting, meestal via de kandidaatstelling voor de eerstvolgende verkiezingen. Het instrument daartoe is het verlies van een plek op de kandidatenlijst van de eigen partij, of hooguit een onverkiesbare plek. In het laatste geval bestaat er nog een kans dat kiezers de eigenzinnigheid van volksvertegenwoordigers belonen met een terugkeer in het parlement, zoals in de jaren tachtig van de vorige eeuw de liberaal Th.H. Joekes overkwam. Als lid van de betreffende enquêtecommissie liet hij zich niets gelegen liggen aan opgelegde fractiedwang binnen de VVD, tijdens het verloop van de parlementaire enquête omtrent het Rijn-Schelde-Verolme-concern. Ook Joekes vormde een uitzondering die de regel van fractiediscipline bevestigt.

Solidariteit in eigen kring

Binnen het politieke systeem maakt de politieke kaste de dienst uit en binnen de grote politieke partijen schrijft de partijelite de wet voor. Het lijkt op het eerste gezicht vaak anders, maar meestal is dat niet het geval. De politieke leiding van de partij en de fractie bepaalt de politieke lijn, de leiding beslist over posities en prioriteiten, en de leiding weerstaat zo nodig de kritiek uit of soms zelfs een dreigende opstand binnen de eigen achterban. Als een politiek leider hiertoe niet optimaal in staat blijkt te zijn, is zijn of haar vertrek de enige logische consequentie. Weliswaar vanwege de te verwachten commotie meestal niet meteen, maar wel op afzienbare termijn. In de politiek vergeet men niet snel.

Een slecht verkiezingsresultaat dat hetzij in werkelijkheid is behaald, hetzij op grond van peilingen wordt verwacht, werkt hierbij niet zelden als katalysator of als aanleiding. Het overkwam bijvoorbeeld de fractievoorzitters J.J.C. Voorhoeve (VVD, 1989), H.F. Dijkstal (VVD, 2002), Brinkman (CDA, 1994), E. Heerma (CDA, 1996), J.G. de Hoop Scheffer (CDA, 2001), Wöltgens (PvdA, 1994) en Melkert (PvdA, 2002). Voorzover zij nog niet aan hun pensioen toe waren, mochten zij er trouwens van uitgaan dat ze zich ook in de nabije toekomst prima zouden kunnen redden. Als dit niet uitsluitend op eigen kracht te realiseren

viel, dan zou de politieke kaste zonder twijfel een handje helpen. Een kwestie van solidariteit in eigen kring.

Tussen de Kamerfracties bestaan niet alleen functionele samenwerkingsverbanden van individuele fractieleden – bijvoorbeeld van de woordvoerders op een bepaald beleidsterrein –, maar is er ook sprake van een vrijwel onzichtbaar ‘old boys’ network’. Hierbinnen gelden ongeschreven regels, waar ook de meeste parlementaire nieuwkomers zich aan plegen te houden. Zo is het een ongeschreven wet dat fractievoorzitters en ministers – tenzij ze het wel erg bont gemaakt hebben, zoals LPF-minister E.J. Bomhoff in het najaar van 2002²⁴ – na hun al dan niet vrijwillige aftocht goed terecht komen.

Hoewel de tijdgeest zich er in toenemende mate tegen verzet, kan er hier en daar nog wel eens iets ‘gemasseerd’ of ‘gesondeerd’ worden. Zo werd bijvoorbeeld de weggewerkte CDA-fractievoorzitter Heerma tot burgemeester van Hilversum benoemd (vanwege een terminale ziekte kon hij deze benoeming niet aanvaarden), werd D66-fractievoorzitter G.J. Wolffensperger tegen alle lopende procedures in benoemd tot voorzitter van de NOS, werd GroenLinks-leider P. Rosenmöller voorzitter van een zeer prestigieuze adviescommissie (PaVEM²⁵, met onder meer prinses Maxima en voormalig VVD-fractievoorzitter Dijkstal als leden) en werd VVD-fractievoorzitter F. Bolkestein eurocommissaris. Zelfs de LPF, die aanvankelijk zei zich tegen deze ‘ouwe-jongens-krentenbrood-mentaliteit’ te zullen verzetten, werkte uiteindelijk loyaal mee aan de benoeming van de bij de verkiezingen afgedroogde PvdA-lijsttrekker Melkert bij de Wereldbank. Misschien werd dit ingegeven door de gedachte dat men ooit zelf ook een troostprijs nodig kon hebben.²⁶

Voor de lagere partijgoden en het voetvolk binnen de fracties gelden deze ongeschreven regels niet. Men kan hier en daar eventueel wat ‘geholpen’ worden, maar het is vooral een kwestie van eigen kracht of verdienste om na het politieke leven elders aan de slag te komen. In dit verband is het dan ook niet merkwaardig dat binnen sommige parlementaire fracties aan degenen die wel met behulp van de politieke leiding een aantrekkelijke functie weten te bemachtigen, bij voorbaat een grote dosis ‘slijmerigheid’ wordt toegedicht.

Dat het veronderstelde ‘elkaar de bal toespelen’ onder fractievoorzitters schering en inslag is, is met een enkele uitzondering daargelaten – de SP – geen punt van verdere discussie. Bewijs ook maar eens dat een bepaalde functie via ‘vriendjespolitiek’ of stevige kruiwagens verkregen is. De betrokkenen zouden immers ook op eigen kracht ver gekomen kunnen zijn. Zij waren immers ooit fractievoorzitter of bewindspersoon, en daarmee dus niet de eerste-de-besten.

Conflictenparade

Dat politieke leiders van de verschillende partijen in Nederland – anders dan elders in Europa – bij voorbaat *‘on speaking terms’* zijn, heeft enerzijds een historische grondslag die teruggaat tot de pacificatie tijdens de verzuiling, waarin de toppen van de onderling gescheiden levensbeschouwelijke blokken met elkaar samenwerkten. Anderzijds werd bij voortduring alom de noodzaak gevoeld om te allen tijde en onder alle omstandigheden ter wille van de regeerbaarheid van het land een coalitie te vormen. Zelfs de meest fervente politieke tegenstanders slaan elkaar na het verlaten van de arena weer uitbundig op de schouders. Zo wordt bij buitenstaanders – dat zijn dus bijna alle anderen – het beeld weer eens bevestigd dat het ‘daar in Den Haag allemaal één pot nat is’ en dat ‘het niet uitmaakt of je door de hond of door de kat gebeten wordt’. Taferelen zoals in België, waar men elkaar in het parlement regelmatig voor rotte vis uitmaakt, of in Duitsland, waar waarschijnlijk vanwege een gebrek aan politieke twistpunten sterk op de persoon wordt gespeeld, zijn in Nederland uitzonderlijk. Alleen de neoracistische Centrumpartij – later Centrumdemocraten – van J.G.H. Janmaat werd door de politieke kaste collectief genegeerd. Dit was de uitzondering die de eerdere regel bevestigde.

Zoals in elke bedrijfstak en in iedere organisatie, hoe onvergelijkbaar verder ook met een politieke partij, botert het soms niet tussen deze en gene. Ook politici kunnen soms niet verhullen dat ze een ander eigenlijk niet lusten. Of, zoals dat tegenwoordig heet, dat de chemie ontbreekt. Het kan zich tussen partijen voordoen – J.M. den Uyl en A.A.M. van Agt vormden in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw een illustratief duo –, maar ook binnen partijen. De ontluisterende nederlaag van het CDA in 1994 had alles te maken met de slechte verstandhouding tussen premier R.F.M. Lubbers en de nieuwe lijsttrekker Brinkman. Maar er zijn meer van dergelijke duo's, zoals in de jaren tachtig Bolkestein-Nijpels in de VVD en van recenter datum Van Aartsen-Zalm in dezelfde partij. Maar toch trekken bijna nooit botsingen tussen partijen de politieke en publieke aandacht, maar daarentegen vrijwel altijd interne partijconflicten. Juist dan maken de media er een hype van, met name omdat er met het aftreden van weer een politiek leider politiek bloed kan vloeien. Dat levert nu eenmaal mooie televisiebeelden op, die ook nog eens ettelijke keren herhaald kunnen worden.²⁷

Het kan gaan om een dreigende afscheiding (zoals hiervoor aangegeven), om een conflict binnen de fractie waarbij de positie van de leiding in het geding is, of om een conflict tussen verschillende geledingen in de partij, zoals die waarin de fractie tegenover het partijbestuur of het partijcongres staat.

Partijcrisis

Opvallend daarin is dat er op enig moment altijd wel een politieke partij het toneel van een crisis biedt. Elke partij komt op enig moment (weer) aan de beurt. Zodra de betreffende ‘partijcrisis’ hetzij tot een hoogtepunt is gekomen, hetzij is gesmoord, komt er weer een andere partij in het middelpunt van de belangstelling te staan. Zo kan dankzij achtereenvolgende mediahypes een bepaalde partij op een zeker moment een welhaast onaantastbare macht worden toegerekend, terwijl maar enkele maanden later het beeld – en niet automatisch ook de werkelijkheid – volstrekt gekanteld blijkt te zijn.

Zie ter illustratie de conflictenparade die de laatste vijftien jaar permanent voorbijtrok. Eind jaren tachtig (1989-1990) beleefde de VVD een diepe crisis, tijdens welke zelfs niet meer naar Wiegel, het bloedeigen boegbeeld, werd geluisterd – zoals de televisiecamera’s tijdens een rechtstreekse uitzending van de algemene ledenvergadering in Zwolle feilloos registreerden. Daarna (in 1991-1992) was het de beurt aan de PvdA, die met de WAO-crisis enige tijd op de rand van de afgrond verkeerde. Vervolgens stond de afbladderende van het CDA (1993-1994) in de schijnwerpers. Deze aandacht hield lang aan, wat sommigen deed veronderstellen – zeker nadat in maart 1995 de VVD, dankzij het ‘Bolkestein-effect’, en dus niet gewoontegetrouw het CDA, bij de Statenverkiezingen voor het eerst landelijk gezien de grootste partij was geworden – dat het binnenkort voorgoed afgelopen zou zijn met de christen-democratische partijvorming. Een misrekening derhalve, zoals er wel meer op grond van mediahypes gemaakt zijn. Na het CDA kwam in 1998, met het inmiddels alweer derde afscheid van oprichter H. van Mierlo,²⁸ D66 weer eens aan de beurt. PvdA-lijsttrekker Kok moest er aan het einde van de verkiezingscampagne zelfs aan te pas komen om D66-lijsttrekker E. Borst aan voldoende Kamerzetels te helpen, om zo in het reeds geplande nieuwe kabinet – ‘Paars-2’ – nog een rol van betekenis te kunnen spelen.

Eind 2001 leek het er alleen nog maar om te gaan of de PvdA van Melkert dan wel de VVD van Dijkstal de grootste partij zou worden, en daarmee de minister-president zou leveren van het vrijwel vanzelfsprekende geachte ‘Paars-3’. Een half jaar later lagen de beide partijen in de kreukels, waren de beoogde premiers Melkert en Dijkstal van het voortoneel verdwenen en werd CDA-lijsttrekker Balkenende minister-president van Nederland. Al spoedig krabbelde de PvdA onder een nieuwe leider – W. Bos, de eerste met een dubbel mandaat²⁹ – op, bleef het in de VVD onrustig en werd D66 voor de zoveelste keer het mikpunt van de media, zij het mede door eigen toedoen. Immers, een zich altijd progressief noemende partij als D66 maakte met haar handvol overgeble-

ven Kamerzetels een centrumrechts kabinet mogelijk. Intussen trekt de conflictenparade gewoon weer verder, daarbij in feite rondjes lopend, waarbij periodiek steeds weer dezelfde partijen in de frontlinie verschijnen.

Wel verandert de samenstelling van de partijelites. Dit gebeurt voor een deel nog steeds door coöptatie (zoals Michels al in 1911 constateerde), maar in toenemende mate ook door middel van besluitvormingsprocessen met enig democratisch gehalte. Zo wordt bij D66 de Kamerfractie door de leden gekozen (de lijsttrekker wordt door het partijcongres aangewezen) en de PvdA-leden kunnen inmiddels hun eigen leider kiezen in een ogenschijnlijk transparant en democratisch ogend partijreferendum.³⁰ De eerste en tot nu toe enige keer, ging dat niet zonder horten en stoten. Aanvankelijk mochten alleen Kamerleden zich kandideren (dat waren er destijds nog maar drieëntwintig); vervolgens werd de latere winnaar Bos verweten dat hij zich voortijdig kandideerde; daarna kwam er in de persoon van oud-minister K.G. de Vries een tegenkandidaat die dit alleen maar wilde zijn omdat een partijreferendum nu eenmaal niet zonder een tegenkandidaat kan; daaropvolgend besloot 'partijtribune' en oud-Tweede-Kamervoorzitter J. van Nieuwenhoven zich toch maar ook te kandideren en ten slotte voegde 'outsider' J. de Vries, hoogleraar bestuurskunde in Leiden, zich bij de voorzitterskandidaten, zonder daarbij enig perspectief op succes te hebben.

Geheel in de geest van de econoom V. Pareto, naast de hierboven genoemde Michels een andere Italiaanse elitetheoreticus, kan gesteld worden dat politieke leiders doorgaans worden opgevolgd door partijgenoten met een andere karakterstructuur en uitstraling.³¹ Gebeurt dit niet, dan is de kans groot dat de leider en zijn beoogde opvolger elkaar voortijdig de tent uitvechten, zoals in het geval Lubbers-Brinkman zichtbaar was. Simpelweg komt het er op neer dat een sterk ogende, extraverte leider wordt opgevolgd door een meer introverte, 'sluwe' politicus, die op zijn beurt weer plaats moet maken voor een zich als strijdbaar profilerende opvolger. De trits Voorhoeve-Bolkestein-Dijkstal past in dit beeld, maar de opvolger van Dijkstal – Zalm – is niet de sterke en extroverte leider geworden die men binnen de VVD aanvankelijk in hem zag. Het verkopen van grappen en grollen aan de buitenwacht is iets anders dan leiderschap uitdragen. Zalm redde het dan ook niet, al zijn communicatieve vaardigheden ten spijt. Ook het trio Kok-Melkert-Bos van de PvdA past binnen de theorie van Pareto en dit geldt in zekere zin ook voor het CDA-rijtje Heerma-De Hoop Scheffer-Balckenende. Overigens is een oud gezegde in de politiek dat je als leider of bestuurder twee vijanden hebt: je voorganger en je opvolger. De voorganger laat tal van 'lijken in de kast' na en de opvolger verwijt jou dat je hetzelfde hebt gedaan.

Manipulatie

Ook in vroegere jaren was het met de interne partijdemocratie niet best gesteld. De leiders in de partij – ‘onze mensen’ – deden in de ogen van de gewone partijleden hun best en daarmee deden ze het per definitie goed. De leiding bepaalde de koers van de partij en de kaderleden ‘werkten’ voor de partij. Als partijwerkers haalden zij in het ‘pré-giro-tijdperk’ de contributie op (en vormden zo de schakel tussen partij en leden), fungeerden zij als propagandist in campagnes en vormden zij met elkaar het klapvolk voor de partijtop. Het partijwerk was ‘voor 95% transpiratie en voor 5% inspiratie’.³² Partijcongressen waren bovenal toogdagen, die men bezocht om geestverwanten te ontmoeten, om ‘erbij te zijn’ en om aan het einde de altijd bezielende rede van de politiek leider aan te horen. Daarna ging men gesterkt huiswaarts om zich weer een paar jaar in het zweet te werken voor de partij en vooral voor de partijleiding. Een partijcongres had doorgaans meer het karakter van een samenbindende ‘happening’ (bij de niet-confessionelen, al dan niet gelardeerd met muziek) of bezinningsbijeenkomst (bij de confessionelen, met daarbij eventueel samenzang en gebed), dan een besluitvormende vergadering over de hoofdpunten van het door de partij uit te dragen beleid.

Een veelgehoorde anekdote over manipulatief gedrag betreft K. Vorrink, de eerste voorzitter van de PvdA. Nadat de partijbonzen hun immer ‘gloedvolle’ (aldus het verslag in het sociaal-democratische dagblad *Het Vrije Volk* van de dag erna) redes hadden afgestoken, mochten de partijleden ‘vragen stellen’. Zo werd de partijdiscussie genoemd. Op het moment dat er een kritische vraag naar voren kwam, bracht Vorrink met luide stem het ordevoorstel naar voren om ‘nu’ te gaan pauzeren en koffie te drinken. Het voorstel werd gewoonlijk geacht terstond met algemene stemmen te zijn aangenomen en daarmee was de eventuele interne oppositie meteen monddood gemaakt. Dit leidde mede tot de les die het latere Nieuw Links goed had begrepen: als je als interne oppositie aan de bak wilt komen, moet je eerst vitale posities binnen de partijorganen veroveren, met als belangrijkste trofee het partijvoorzitterschap.³³

In de huidige tijd is het opmerkelijk hoe de partijelites nog altijd in staat zijn om het partijkader, dat de landelijke partijcongressen bevolkt, te kneden en dit kader vervolgens achter zich weten te verenigen. Dit ondanks – of wellicht dankzij – het publicitaire rumoer dat aan deze congressen vooraf gaat. Recentelijk zijn daar enkele staaltjes van te zien geweest. Zo leefde aan het begin van 2004 alom het door de media-aandacht versterkte publieke beeld dat de CDA-leiding op het komende partijcongres bakzeil zou moeten halen in het fractiestandpunt over het

asielbeleid (met name over de kwestie van de langdurig in ons land verblijvende en deels afgewezen en uitgeprocedeerde asielzoekers). Kritische congresgangers kregen van tevoren ruim baan in de media. Uiteindelijk zou het door de leiding strak geregisseerde Utrechtse CDA-congres echter in grote meerderheid de partij- en fractietop volgen. In verschillende zalen van het congrescentrum mochten leden volop hun hart luchten tegenover een ogenschijnlijk begripvolle partijleiding. Vervolgens werden in het plenaire vervolg de ‘conclusies’ daarvan samengebracht, waarna leden van de partijtop deze in een ogenschijnlijk bewogen betoog deels omarmden, om vervolgens toch tot een andere uitkomst te komen. De kritische leden meenden dat aan hun zorgen aandacht was besteed en wilden verder geen spaken in het wiel steken. Zo ging bijna een ieder tevreden huiswaarts.

Aan het eind van 2004 en het begin van 2005 stonden de media – en met name de opiniepagina’s van kranten – bol van kritische verhalen van PvdA-leden over het nieuwe concept-beginselprogramma van die partij. Mede daardoor was binnen en buiten de partij de *communis opinio* dat de partijleiding het wel eens heel moeilijk zou kunnen krijgen op het partijcongres in Delft. Uiteindelijk bleek het tegendeel het geval te zijn. Het manifest werd vrijwel onveranderd met overgrote meerderheid aangenomen. Enige maanden daarvoor zou – zo viel in de media alom te vernemen – de VVD op haar landelijk congres uit elkaar klappen vanwege de leiderschapskwestie. Ook dit gebeurde niet: de VVD wees geen nieuwe politiek leider aan, maar besloot het vooralsnog met een ‘aanvoerder’ te doen.

De klap op de vuurpijl in dit opzicht was het extra congres van D66 in Rotterdam, dat werd belegd om het ‘Paasakkoord’ van 2005 te fatteren. Na de ministerscrisis vanwege het aftreden van D66-minister en -lijsttrekker Th.C. de Graaf onderhandelden de coalitiefracties over een aanvullend akkoord dat D66 binnenboord moest houden. Lukte dat niet, dan was een kabinetcrisis met daaropvolgend vervroegde Tweede-Kamerverkiezingen onvermijdelijk. Juist omdat D66 er prat op ging verreweg de meest democratische van alle politieke partijen te zijn, lag een grote *clash* tussen een veronderstelde meerderheid van kritische leden en de Tweede-Kamerfractie onder leiding van voorzitter B.O. Dittrich in het verschiet. Immers, D66 hanteerde als eerste het *one man, one vote*-systeem en werkte dus niet met door partijafdelingen aangewezen congresafgevaardigden. Zo kan elk lid dat de tijd, de reiskosten en de toegangsprijs van tien euro er voor over heeft, aan het D66-congres deelnemen. Ook mag elk lid zich daar actief in de discussie storten. Het congres werd rechtstreeks door de televisie uitgezonden. Zo kon elke geïnteresseerde ‘live’ kennismaken met een grootscheepse manipulatie door de politieke en partijleiding van D66. Van de gewone leden

konden vanwege de korte vergadertijd – het congres besloeg maar enkele uren – slechts enkelen in korte bewoordingen hun zegje doen. De leden van de partijelite – fractieleden, bewindspersonen en voormalige leiders – kregen vervolgens ruim baan en een bijna onbeperkte spreek-tijd om de critici onderuit te halen. Toen het er desondanks voor de partijleiding nog zeer ongewis uitzag, werd de oprichter van de partij – en daarmee de onomstreden coryfee – Van Mierlo ingezet om het congres om te krijgen. Inmiddels lagen er meer dan vijftiwintig, veelal door kritische leden ingediende, moties op een stemming door het congres te wachten. Volgens de regels van de democratie moesten deze in volgorde van verstrekkendheid behandeld worden. Er zou dus eerst gestemd moeten worden over een motie van afkeuring van de partij- en fractieleiding. Maar het partijbestuur van D66 toverde opeens een bestuursmotie uit de hoge hoed, die door waarnemend partijvoorzitter J. Hoekema hakkelend werd voorgelezen en vrijwel onleesbaar voor iedereen op een scherm werd geprojecteerd, en die vervolgens na de ook al vooraf geregisseerde interventie van Van Mierlo ook maar meteen in stemming werd gebracht. Zo kwam de partijelite van D66 met de schrik vrij.³⁴ Intussen had zich wel een zeldzaam staaltje van manipulatie en intimidatie voor het oog van kijkend Nederland voltrokken. Met interne partijdemocratie had het helemaal niets van doen.

Op deze wijze verworden partijcongressen tot applausmachines voor de partijelite. Deze laatste waakt dat er geen electoraal ‘riskante punten’ in het verkiezingsprogramma komen (zoals in de PvdA bijvoorbeeld het aanpakken van de ongebreidelde aftrek van de hypotheekrente), terwijl zij er doorgaans ook in slaagt om kandidatenlijsten voor vertegenwoordigende lichamen er vrijwel zonder kleurscheuren doorheen te krijgen. Partijcongressen zijn zo nog steeds de toogdagen van vroeger, zij het in een eigentijdse gedaante.

De kracht van de politieke partij

In zijn doctoraalscriptie ‘Opgaan, blinken en verzinken’ komt het voormalige Tweede-Kamerlid D.J. Stellingwerf tot de conclusie dat de geschiedenis van de zogeheten onvredepartijen laat zien dat er bij al deze partijen sprake is van weerzin tegen de politiek in het algemeen en tegen partijpolitiek in het bijzonder.³⁵ Daarmee gaat men in deze partijen binnen de kortste keren op de populistische toer. Men zegt niets te moeten hebben van baantjesjagerij, regentenmentaliteit, huichelachtigheid, achterkamertjespolitiek, politiek gezwak en dat soort dingen. Bij onvredepartijen spelen gevoelens van achterstelling, marginalisering en onbehagen vrijwel altijd een belangrijke rol. Als uitvloeisel van hun kritiek op het bestaande partijpolitieke bestel zeggen onvredepartijen

meestal een 'nieuwe politiek' voor te staan. Wat precies onder die nieuwe politiek moet worden verstaan, is over het algemeen minder duidelijk. Onvredepartijen willen in ieder geval op een totaal andere manier politiek bedrijven en radicaal breken met alle fouten van de gevestigde politieke orde.

Een van de belangrijkste verschillen tussen de onvredepartijen en de 'gevestigde' politieke partijen is dat deze laatste doorgaans wel over een onderliggende en samenbindende levensbeschouwelijke visie op staat en maatschappij beschikken, alsmede op een daarop gebaseerd politiek programma. De gevestigde politieke partijen lijden in het algemeen niet onder de soms zwaar getoonzette kritiek die, op de golven van publieke discussies over de veronderstelde kloof tussen politiek en kiezer casu quo staat en burger, over hen worden uitgestort. Nu blijkt het in de praktijk ook wel met de wijde van die kloof mee te vallen, zoals de tweejaarlijkse 'staat van het land' van het Sociaal en Cultureel Planbureau telkens weer toont. Ook internationaal gezien lijkt er niet eens zoveel mis te zijn met de politieke belangstelling en betrokkenheid van de Nederlanders.³⁶ Temidden van allerlei journalistieke speculaties over het einde van de ene partij en de verlossende komst van weer een andere, blijken de politieke partijen zich in hun huidige gedaante al met al redelijk te handhaven. Weliswaar zijn hun ideologische grondslagen in het algemeen vervaagd of dusdanig verbreed dat ze alleen al daardoor onherkenbaar zijn geworden, maar aan hun bestaansrecht als zodanig kan op grond van verkiezingsuitslagen nauwelijks getornd worden. De enige echte bedreiging van een aantal politieke partijen, namelijk de invoering van een districtenstelsel met daarbij een forse kiesdrempel bij de Tweede-Kamerverkiezingen, is voor de eerstkomende tijd weer op sterk water gezet.

Politieke partijen behouden hun kracht. Zij spelen in het openbaar bestuur op alle niveaus een bepalende rol en fungeren daarbij als rekruteringsapparaten voor de vervulling van allerlei gekozen functies. In dat opzicht blijven zij een soort van 'banenmachine'. Ondanks alle doemverhalen over de veronderstelde neergang en het verval van de politieke partijen, behouden zij het primaat in de politiek. De grote paradox is dan ook dat politieke partijen, die ook de komende tijd onze democratische rechtsstaat moeten dragen, in eigen kring nauwelijks met het verschijnsel democratie overweg kunnen. Zo ligt binnen de gevestigde politieke partijen een opmerkelijke tegenspraak besloten. Politieke partijen, van SP tot en met SGP en alles daartussen, dragen uit dat zij pal staan voor de democratie, maar eenmaal binnenshuis lijkt alles weer vergeten te zijn. In de volksmond wordt een dergelijke tegenstrijdige houding wel afgedaan met de verzuchting: 'Zie je wel, 't is politiek.'

noten

¹ Ontleend aan: Bert Middel, *De nieuwe elite van de PvdA*, Groningen, 1976.

² Bert Middel, 'Minder, maar beter', in: *Binnenlands Bestuur*, 13 mei 2005, 34-37.

³ Ruud Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990*, Utrecht, 1992.

⁴ De achtereenvolgende Jaarboeken van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) geven onder meer inzicht in het verloop van het ledenbestand van politieke partijen.

⁵ Bert Middel, 'De SP: volkse partij of volkspartij?', in: *Socialisme en Democratie*, 55 (1998), 4 (apr.), 180-185.

⁶ S.W. Couwenberg, *Opstand der burgers. De Fortuyn-revolte en het demasqué van de oude politiek*, Budel, 2004.

⁷ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*, Den Haag, 2003.

⁸ Jan Hoedeman, *De strijd om de waarheid op het Binnenhof*, Amsterdam, 2005.

⁹ Bert Middel, *Politiek handwerk*, Amsterdam, 2003.

¹⁰ Bert Middel, 'De kletsende klasse', in: *Leeuwarder Courant*, 5 maart 2005.

¹¹ In 1993 en 1994 benaderde PvdA-voorzitter F.Rottenberg verschillende niet-partijleden met de vraag of zij geïnteresseerd waren in het lidmaatschap van de PvdA-Tweede-Kamerfractie. Zo werd G.A. Dijkman lid van de Tweede Kamer en tegelijkertijd lid van de PvdA. In 1982 was VVD-minister P. Winsemius nog partijloos op het moment dat hij voor het ministerschap in het eerste kabinet-Lubbers benaderd werd. Bomhoff en R.H. de Boer waren lid van de PvdA respectievelijk de VVD, toen zij in 2002 door de LPF gevraagd werden om namens deze partij minister te worden in het eerste kabinet-Balkenende.

¹² PvdA-voorzitter Rottenberg wierf tijdens de kandidaatstellingsprocedure voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 actief onder sociaal-liberalen, waarna onder meer F. van der Ploeg en M.M. van Zuijlen tot de fractie toetraden.

¹³ De Haagse wethouder D. Ramlal, die van 1992-1994 deel uitmaakte van de CDA-fractie in de Tweede Kamer, was de eerste.

¹⁴ Hirsi Ali was medewerker bij de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA – dat ook zorgdroeg voor haar persoonlijke beveiliging –, toen VVD-scout N. Kroes haar overhaalde om op de kandidatenlijst van de VVD te gaan staan.

¹⁵ Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij*; Middel, *Politiek handwerk*.

¹⁶ Middel, 'De SP: volkse partij of volkspartij?'; Joop Hippe en Gerrit Voerman, 'De SGP uitsluiten is halfslachtig', in : *Trouw*, 30 april 2003.

¹⁷ Zie ook het hoofdstuk over Nederland in P. Lucardie, A. Marchand en G. Voerman, *Frictie in de fractie? Een onderzoek naar de spanning tussen fractiediscipline en zelfstandig kiezersmandaat in Nederland, België, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk*, Den Haag/Groningen, nog te verschijnen.

¹⁸ Veel systematisch onderzoek is hiernaar nog niet verricht; zie Bert Midde en Wijbrandt van Schuur, 'Dutch party delegates. Background characteristics, attitudes towards the European Community and towards Dutch politics, of delegates from CDA, D'66, PvdA and VVD', in: *Acta Politica*, 16 (1981), 2 (apr.), 241-264. Recentelijk zijn wel de opvattingen van kiezers en leden vergeleken; zie R.A. Koole, J.J.M. van Holsteyn en J.A. Elkink, *Rekrutering en representatie in een representatief bestel. Bevindingen van een empirisch onderzoek onder leden en kiezers van CDA, D66, PvdA en VVD*, Leiden, 2000; en R.A. Koole en J.J.M. van Holsteyn, 'Partijleden in perspectief. Kiezers en leden vergeleken', in: *Jaarboek 1999 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2000, 93-124.

¹⁹ Middel, *Politiek handwerk*; idem, 'Partij van de Arbeid: balanceren tussen Nieuw Links en Nieuw Realisme', in: *Civis Mundi*, 21 (1982), 2 (mrt.), 65-71.

²⁰ Enkele voorbeelden: in 2002 maakte GroenLinks-lijsttrekker Rosenmöller geen deel uit van de kandidaatstellingscommissie, maar kon – zoals in de kwestie-Rabbae bleek – kandidaten maken en breken. In hetzelfde jaar maakte ook PvdA-lijsttrekker Melkert evenmin deel uit van de kandidaatstellingscommissie in zijn partij, hetgeen hem niet belemmerde zijn stempel op de uiteindelijke (concept-)kandidatenlijst te zetten.

²¹ Zo zetten de huidige fractievoorzitters van CDA, VVD en Christen-Unie (Verhagen, Van Aartsen en Rouvoet) hun eerste schreden in het Kamergebouw als fractiemedewerker. Dit geldt inmiddels evenzeer voor een substantieel deel van de fractieleden van PvdA, SP en CDA

²² Dit is een veel geciteerde uitspraak van VVD-coryfee H.J.L. Vonhoff, laatstelijk als reactie op de in de VVD verkeerd gevallen opmerking van VVD-voorzitter B. Eenhoorn, dat lijsttrekker Dijkstal in de campagne van 2002 meer 'Jip en Janneke-taal' zou moeten gebruiken.

²³ Ontleend aan: Cees Zwart en Bert Middel, *Omvormen van jezelf en de wereld om je heen. Een uitnodiging tot de ontwikkelkunde*, Assen, 2005.

²⁴ Eduard Bomhoff, *Blinde ambitie. Mijn 87 dagen met Zalm, Heinsbroek & Balkenende*, Amsterdam, 2003.

²⁵ Participatie van vrouwen uit etnische minderheidsgroeperingen, res-

sorterend onder het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

²⁶ Zie N. Baakman, 'De nomenklatoera in Nederland. Over het verschijnsel van partijpolitieke benoemingen', in: *Jaarboek 2003 DNPP*, Groningen, 2004, 173-197.

²⁷ Illustratief is het veel vertoonde gedwongen vertrek van PvdA-staatssecretaris E. ter Veld tijdens het derde kabinet-Lubbers, waarbij zij snikkend perscentrum Nieuwspoor verlaat.

²⁸ Van Mierlo trad na de verkiezingsnederlaag van 1972 terug als D66-leider en werd opgevolgd door J.C. Terlouw. In 1981 werd hij minister van Defensie in het tweede en derde kabinet-Van Agt, om in 1982 afscheid te nemen. Na enige jaren in de luwte van het politiek bedrijf verkeerd te hebben (hij werd in 1983 senator), keerde hij in 1986 terug als lijsttrekker bij de Tweede-Kamerverkiezingen. In 2002 (hij was toen minister van Buitenlandse Zaken in het tweede kabinet-Kok) trad hij definitief terug uit de actieve politiek.

²⁹ Met het dubbele mandaat van Bos wordt bedoeld dat hij niet alleen in 2002 (met grote voorsprong) het PvdA-ledenreferendum over het lijsttrekkerschap won, maar tevens bij de daaropvolgende Tweede-Kamerverkiezingen als lijsttrekker een winst van negentien Kamerzetels boekte, waarmee het verlies van tweeëntwintig zetels – onder lijsttrekker Melkert, acht maanden eerder – bijna teniet werd gedaan.

³⁰ Hiermee kwam een einde aan het in de PvdA lange tijd voorkomende fenomeen van partijcommissies die de verkiezing van een partijvoorzitter moesten voorbereiden. De laatste van deze commissies droeg in 2000 het Kamerlid S.A.M. Dijkema voor als kandidaat-voorzitter, maar op het betreffende partijcongres legde zij het af tegen R.A. Koole, die niet door de partijelite van de PvdA werd gesteund.

³¹ Pareto spreekt in dit verband over een afwisseling van elites door elkaar opvolgende 'vossen' en 'leeuwen', waarmee leiderschapstypen worden geduid.

³² Uitspraak van J. Pijlman, langjarig gewestelijk secretaris van de PvdA-Drenthe in de jaren vijftig, zestig en zeventig van de vorige eeuw, in: Bert Middel en Chris van der Veen, *Veertig jaar op rozen. Ontwikkeling en betekenis van de Partij van de Arbeid in Drenthe tussen 1946 en 1986*, Zuidwolde, 1986.

³³ Bertus Boivin, Henk Hazelhoff, Bert Middel en Bob Molenaar *Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links*, Deventer, 1978.

³⁴ Bart Tromp, 'De kluts kwijt', in: *Het Parool*, 9 juni 2005.

³⁵ Dick Stellingwerf, *Opgaan, blinken en verzinken. Onvredepartijen in de Nederlandse politiek*, Ede, 2004.

³⁶ *Staatscourant*, 23 juni 2005.